

מצוות השבת והשאלה ההיסטורית תשובה לתגובתו של ע' אחיטוב

את תגובתי להשגותיו של ר' עובדיה אחיטוב אחלק לשניים: תשובתי להשגותיו התוכניות-המקומיות (להלן, סעיפים א-ב) ותשובתי להשגתו העקרונית על דרכי בפירוש מצוות השבת (להלן, סעיף ג).

א

1. הבנתו של אחיטוב כי מי מרה היו מי תהום המפוזרים במרחב היא מעניינת. היא אינה מתאימה בתיאור המים שניתנו ברפידים ובקדש, ששם ניתנו מים מסלע אחד (בשיטפון גדול ולא מעיין קטן בחגווי סלע כדברי הכותב). ברפידים ובקדש היה אפוא צורך בקביעת מכסה, ולדעתי גם במרה זוהי משמעותם של הפסוקים. המילה 'חוקי' ('ישם שם לו חק ומשפט' - שמות ט"ו, כה) משמעותה מכסת מזון קצובה בכל מקום. ואף הניסיון - משמע שעמדו בו. ולדבריו של אחיטוב (כדברי רוב המפרשים) - לא עמדו במבחן האמונה, שהרי התלוננו על המים המרים.
2. אחיטוב צודק בטענתו, שרוב מדרשי חז"ל הבינו שהמן ירד בשפע, והביטוי 'ולא העדיף המרבה והממעט לא החסיר' (ט"ז, יח) היה תוצאה נסית בעת מדידתם לאחר שלקטו בשפע. אך ר"י אברבנאל פירש כדברינו, שכבר בעת הלקיטה לא העדיף המרבה ולא היה זה נס משמים, אלא קיום הצו בידי בשר ודם. העדפנו פירוש זה משום שהוא מסביר, לדעתנו, את "למען אנסנו הַיֵּלֶךְ בתורתו אם לא" (ט"ז, ד). שם לא נזכרת מצוות שבת אלא רק כמות הלקיטה - מנה אחת לכל יום ושתי מנות ליום שישי. בכך, לדעתנו, הקשר בין הניסיון הנזכר במדבר סין לניסיון הנזכר במרה שישה פסוקים לפניו.

נבהיר שוב בקצרה את דרכנו בהבנת מצוות השבת, ונמצאו קושיותיו של אחיטוב מיושבות מאליהן.

1. דבר פשוט וברור הוא, שגם הנוסח שבמשנה תורה נאמר בסיני, ועל כך דרשו חז"ל, ש"זכור ושמור בדיבור אחד נאמר". וכן כתב בפירוש רש"י במסכת סנהדרין, והביאו אחיטוב בהשגתו. אבל אף שהדברים נאמרו כאחד - לא נכתבו כאחד. נוסח אחד ('זכור' והנימוק של זכר לבריאת שמים וארץ) נכתב בספר שמות, ונוסח שני ('שמור' והנימוק של עבדות מצרים) נכתב במשנה תורה. על פי מפרשים רבים ומכללם מהר"ל (תפארת ישראל, פרק לה) - נכתב הנוסח הראשון בלוחות שנשתברו והנוסח השני בלוחות השניים, ובדרך זו הלכנו.

אף שנאמרו שני הנוסחים כאחד - העובדה שהמשפט "כאשר צִוְּךָ ה' אלהיך", הרומו לציווי במרה, נזכר דווקא בנוסח שבה בו הנימוק של עבדות מצרים, מורה, לדעתנו, שעל השבת שבמרה נצטוו לעבדות מצרים (ועל פי המדרש נצטוו על השבת עוד בעת עבדותם במצרים).

2. אין ספק שהשבת, למרות שני נימוקיה - אחת היא. ואף כשהנימוק הוא מלאכות היצירה - מלאכות המשכן, הרי גם העבד נאסר בהן אף שהוא נזכר דווקא בקשר לשבת שבמרה, שהרי נצטווה על השבת לכל הלכותיה, ואסור לאדוניו לשעבדו לכך.

3. כשנצטוו במעמד הר סיני על השבת עדיין לא ניתנו פרטי הלכותיה, שהרי ל"ט מלאכותיה הן **הלכה למשה מסיני**, ולא נאמרו לעם עד שירד משה מן ההר ביום הכיפורים. בעת שירד משה עם ההלכות והתורה שבעל פה שקיבל מסיני - כבר נצטווה על מלאכת המשכן, ואין כל צורך לדחוק כדברי אחיטוב ולנתק בין ל"ט המלאכות לבין עשיית המשכן, ולומר שאין מלאכת המשכן אלא אסמכתא בעלמא.

4. דברי רמב"ם בהקדמתו למשנה תורה שפרטי ההלכות כבר נאמרו בסיני - ודאי נכונים הם ומפורשים בתורת כהנים (בהר פרשה א א; מהד' וייס קה ע"א). אחיטוב מרכיב עליהם את דברי רמב"ן ואומר, שפרטי ההלכות היו ידועים עוד לפני שירד משה מהר סיני, ודבריו אלו הם חידוש, ועליו להביא ראיה.

מעבר לפרט זה או אחר, שיכול להישאר במחלוקת פרשנית בין אחיטוב ובינינו, משיג אחיטוב על שיטתנו באופן עקרוני. לדבריו, נקטנו בדברינו גישה 'התפתחותית' בביאור מצוות השבת. דרך זו משיקה, לדעתו של אחיטוב, לדרכם של מבקרי המקרא, הכופרים באמונה שתורה מן השמים ומבינים שאורח חיים ובעיות היסטוריות ומציאות הן שהכתיבו את יצירתן של המצוות. מחמת דעתם של הכופרים - בורח אחיטוב אל הקצה השני, המנתק לחלוטין בין חכמת התורה וטעמי המצוות לבין המציאות ההיסטורית.

הנושא שהעלה כאן אחיטוב ארוכה מארץ מידתו ורחבה מני ים, וכאן אענה בקצירת האומר בלבד, ובבחינת 'תן לחכם ויחכם עוד'.

להשקפתנו - ההיסטוריה, כלומר - התגלות כבוד ה' ומעשיו בכלי הזמן והמקום היא האמצעי החשוב ביותר שדרכו מגלה לנו הקב"ה את רצונו ואת חכמתו. לא עבדות מצרים ולא מצוקת המדבר וחסרון המים והאוכל הם שיצרו את הצורך במצוות השבת (כפי שחשד בנו אחיטוב). השבת גנוזה הייתה בחיקו של הקב"ה עוד לפני שנברא העולם, אך הוא נתן אותה לעמו בדרך ההתנסות ההיסטורית. הוא עצמו הביאם ממצוקת עבדות למצוקת רעב וצמא, ושם נתן להם את השבת בדרך שיכלה לחנך אותם לשוויון, צדקה ומשפט. הוא נתן אותה שוב מזווית נוספת ובדגשים נוספים בעת שבניו נשא לבם אותם לבנות לו בית, והזכיר להם במצוות השבת שהוא, הבורא, הנותן להם כוח לעשות חיל. ושוב, הוא יתברך יצר את המציאות ההיסטורית שבה רצה לתת להם את השבת. שני יסודות אלו, מכוח שתי **התנסויות היסטוריות שונות**, ואף הפוכות זו מזו - נתאחדו שוב בדיבור אחד לכפי שהיו בעת שהשבת בשלמותה הייתה בבית גנזיו קודם שנברא העולם. שהרי "זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו".¹

¹ דברינו אלו דומים **בסגנונם** לדברים שבהם ביאר ר' מרדכי ברויאר את שיטתו במקומות שונים (ראה למשל: פרקי מועדות חלק ב, ירושלים תשמ"ו, עמ' 409 ואילך). על ההבדל העקרוני בין דברינו לשיטתו עיין במאמרנו 'בכיה לשעה ובכיה לדורות', מגדים י (שבט תש"ן), עמ' 24 הערה 10.